

Ivan Erceg, Jozefinski katastar grada Rijeke i njegove uže okolice (1785/1787), Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1998, str. 295.

Malo je djela iz hrvatske povijesti prošlih vijekova za koje postoji zainteresiranost svijeta. Međutim »Jozefinski katastar grada Rijeke« sigurno pripada u skupinu knjiga koju će pokušati nabaviti svaki povjesničar 18. i prve polovice 19. stoljeća. Jozefinski katastar pokazuje da je Habsburška monarhija utirala put za nove i naprednije proizvodno-agrarne pa i društvene odnose i na ovom polju. Klasični srednjovjekovni kmeti su ostali su okovani oko vrata i feudalaca i kmetova već početkom 18. stoljeća, pa se tražio način kako da se najpravednije i po kojem kriteriju raspodjele plodovi rada i zemlje. Poznati su pokušaji učinjeni na tom polju od Karla VI. u »Carolini urbarialis regulatio« iz 1737. a još su više poznate reforme carice Marije Terezije. Ona je 1754. imenovala zagrebačkog kanonika Baltazara Adama Krčelića za svog povjerenika za uređenje feudalnih odnosa u Hrvatskoj, 1756. je izdala Slavonski urbar, te konačno Hrvatski urbar, koji se službeno počeo primjenjivati 1779., i koji se provodio sve do 1848. godine. Svojim urbarima carica je produžila trajanje Habsburškog carstva u dotadanjem obliku punih stotinu godina, jer je ona koristeći se savjetima svojih gospodarskih stručnjaka Justija i Sonnenfelsa uvela glavarinu »nach Vermögen und Stand«, dakle prema imetku i položaju. Ona je odredila da nadbiskup plaća po glavi 600 forinti, plemić 200–400 forinti, seljak 48 krajcara, a sluga 4 krajcara, te je na taj način uspjela utvrditi svotu koja se mogla dobiti u državnu kasu naplatom ovog poreza. Caričin sin Josip II. pratio je rad na urbarima, a sam je bio pod utjecajem fiziokrata, koji su dominantnu ulogu sveukupnom životu davali poljoprivredi, jer kako je rekao »Aus Grund und Boden alles kommt und alles zurückfließt«. No on je i kameralist kada kaže: »Wenn ein Land reicher werden wollte, musste es mehr Waren herstellen, mehr Werte schaffen«. Kako bi se spoznalo vrijednosti s kojima neki kraj raspolaže bilo je nužno potrebno izraditi zemljišni katastar (Grundbuch) s procjenom i evidencijom uroda.

Tijekom čitave 1784. vrše se pripreme za popis izmjere zemljišta i procjenu uroda, a u taj posao uključeni su najbolji stručnjaci. Onda je izdan Naputak 1785., pa otisnani katastarski listovi koji uvezivanjem postaju katastarska knjiga, a radi provedbe i kontrole popisa osnovana je carska komisija, ali i niže komisije rangirane u šest skupine, koje su djelovale na području okruga, općina, seoskih, kmetovskih i poljskih zajednica, te tri revizijska organa. Kada je izvršen popis zemlje i procjena plodova koji su se dobivali na plodonoj zemlji trebalo je stvoriti kriterije za diobu proizvoda između kmetova, feudalne gospode i cara. Rasprave oko te podjele bile su dugotrajne i žestoke, te je na kraju car ozakonio da se proizvodi s poljoprivrednih jedinica, bilo u novcu ili u naturi dijele tako da 12% ide državi kao porez (Steuer, Kontribution), 18% vlasniku zemlje, a 70% prihoda obrađivaču, što je bilo izvanredno poticajno za obrađivače zemlje.

S područja Hrvatske sačuvan je Josipov katastar samo za riječko područje, jer su ih svugdje drugdje dali spaliti, kada je Josip pod pritiskom plemstva morao povući većinu svojih progresivnih odluka. Tako su propale i dragocjene katastarske knjige sjeverozapadne Hrvatske u Varaždinu. Srećom očuvan je riječki katastar, i poljski povjesničar Roman Rozdolski koji je poreznu reformu Josipa II. nazvao »velikom«, stavlja riječki katastar na sam vrh očuvanih katastarskih Jozefinskih vremena.

Upravo stoga riječki katastar ima prvorazredni povijesni značaj s obiljem različitih opisnih i statističkih podataka. Vjerodostojnost katastra je svojim potpisom ovjerio Franz Zach. U njemu se nalaze dragocjeni podaci za gospodarsku povijest, poljoprivredu, demografiju, onomastiku, toponomastiku, metrologiju i druge nauke. Preko katastra možemo spoznati vrijednost nekretnina najbogatijih (kao na pr. Simona Adamića, Matije Paravića, Antona Vite Parcicha, Antona Vitte Barcicha, Julija

Benzonia, obitelji Sikich, obitelji Žaniž (Zanchi), Johana Rubesse, ali i najsiromašnijih Riječana, i prosto je nevjerojatan velik broj istih prezimena u Jozefinskom katastru i današnjoj Rijeci, što je nepobitan dokaz autohtonosti hrvatskog stanovništva na riječkom području. Iz katastra možemo psoznati vrijednost državne imovine u Rijeci, kao na pr. turskog condumaza s vrtom i vinogradom, kraljevskog saniteta, odmorišta vojnika s kraljevskih brodova, kastela s podrumom i dvorištem i riječke općine. Društvo koje je držalo tvornicu šećera imalo je čak deset katastarskih jedinica. Iskazana je i vrijednost brojnih riječnih samostana (kapucinskog, Kolegija sv. Isusa, ženskog samostana, kuće koja je pripadala ukinutom crkvenom redu Augustinaca, Franjevcima). Navedeni su i imeci žena, vlasnica katastarskih jedinica. Možemo vidjeti da je nekretnine u Rijeci posjedovao velik broj Dalmatinaca, Primoraca, Slovenaca, ali i bivših austrijskih oficira, te Talijana, Srba i Grka. Svoju je kuću u Rijeci imao i Theodor Batthyani, ludbreški grof. Drugim riječima: Rijeka je potkraj 18. stoljeća bila mjesto gdje je bilo dobro živjeti jer je imala karakter ulaznih vrata u Hrvatsku, koja su se vrata otvarala tijekom čitavog 18 stoljeća, dosižući možda upravo u vrijeme ovog popisa svoju kulminaciju.

Riječki katastar je očuvan u dvije knjige i čuva se u Hrvatskom povijesnom arhivu u Rijeci, a ovdje je objavljena prva knjiga s katastrom riječke općine. Čitava je općina bila podijeljena u 9 dijelova: grad Rijeku, Susak s Trsatom i stubama, Kalvarijski brijeg prema Riječini do franjevačkog mlina zvan i brijeg Fortiza, Šenikovići pod Belvederom (Belvedere nije popisana jer je procijenjen kao nerodan), Plasi Rujevica uz potok Rastočinu, Krasine prema Kastvu, Bergudi prema Kastvu, Bergudi Svetog Nikole i Mlaka. Za svako je područje dan opis područja i navedene granice s prijevodom na hrvatski jezik. Isto je za svako područje sumirano zemljište, urod u raži, žitu, livadama, vinovoj lozi. Iskazane su i površine pod šumama, a to je onda sumirano na kraju knjige za čitavu riječku općinu. Kod popisa zemlje često je dana karakteristika zemlje, i najčešće se spominje da je zemlja loša ili osrednja. Ono što je vrlo važno je da je izvršena procjena uroda praćena kroz tri godine, pa je onda iskazan procjek po jutru i u jednoj godini, te od toga iskazano što dobivaju gospodari, a što kmetovi. Popis je zaključen dosta opširnim tekstom u kojem se ocjenjuje kvaliteta uroda žita, vina, a kao kalkulanta je potpisan Christian Rauch. Naznačeno je da dobrog vina ima 870 vedara, srednjeg 270, a lošeg 160. Svaka koristonosna zemljišna jedinica dobila je u katastru svoj broj, a budući da je bilo pojedinaca koji su obrađivali i po pet katastarskih jedinica, možemo uočiti golemu raznolikost i u vlasnicima zemlje i u obrađivačima. Jedni imaju samo kuću, a drugi imaju više posjeda na kojima se zemlja obrađuje tropskim načinom. Mnoga prezimena koja se spominju u katastru, nažalost obično bez navođenja glavnog zanimanja već su nam poznata iz drugih Ercegovih radova, osobito iz rada »Nastajanje trgovačkih poduzeća i osiguravajućih društava u Rijeci u drugoj polovici 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća« (*Acta historico-oeconomica Jugoslaviae*, 14, 1984), kao i u *Übersicht der wirtschaftlichen Entwicklung der Stadt Fiume, Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege – Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte*, Bamberg 1978), te radovima Danila Klena i drugih gospodarskih povjesničara, ali ovim katastrom ona su nam još stvarnija i prepoznatljivija.

Djelo je vrlo lijepo opremljeno brojnim faksimilima iz samog katastra. Navedene su i objašnjene mjere koje se u popisu koriste. Djelo je priređeno tako da je izvanredno čitljivo a time i korisno za našu gospodarsku povijest, jer je to knjiga o Riječanima u vremenu kada je Rijeka bila na vrhuncu svog cvata, a prije dolaska Francuza koji su silno utjecali na opadanje njene trgovačke i uopće gospodarske moći.

Mira Kolar-Dimitrijević